

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Лугувий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

Є. Е. Федченко (Київ)

ФУНКЦІЇ ТА МІСЦЕ СЕКСУАЛЬНОСТІ У РИМСЬКОМУ ЗОБРАЖАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Репрезентація сексуального мистецтва була включена у різноманітні римські практики: від розваг на бенкеті до щоденного ритуалу купання. Візуальні сюжети мали більш вільний характер у порівнянні з писемними, тому давньоримські митці доволі часто зображали практики, які йшли всупереч суспільним моральним нормам. Найрізноманітнішими були і місця локації сексуальних зображень: від римських приватних будинків до терм та лупанарів.

Дана проблематика для вітчизняних фахівців все ще залишається маргіальною. Зарубіжні історики, навпаки, вже довгий час тримають її в фокусі своїх досліджень. Найбільш відомі роботи таких американських вчених як Джон Кларк, Катрін Джонс та італійської дослідниці Джуліани Якобеллі¹.

Метою статті є комплексний аналіз суспільно-політичного життя давніх римлян на прикладі зображень сексуального характеру. Відповідно до визначеної мети дослідження поставленні наступні завдання: з'ясувати роль та значення сексуального мистецтва у житті римського суспільства; проаналізувати символіку римських еротичних зображень у межах соціально-історичного контексту; визначити суспільні стандарти та девіантність.

У нашому дослідженні ми виділяємо такі основні функції римського сексуального мистецтва: соціальну, релігійну, гумористичну та задля задоволення («порнографічна»)². Розглянемо кожен окремо.

Давньоримський соціум був суворо структурований та регламентований законодавчо. Родинні, товариські та клієнтські зв'язки визначали політичну орієнтацію представників римської аристократії та до певного моменту грали суттєву роль у політичному житті суспільства. У зв'язку з цим римський елітний будинок був важливим місцем не тільки для життя та відпочинку, але й для суспільно-політичних та громадських питань. Таким чином, не є дивним, що однією з основних функцій мистецьких витворів є соціальна. Римляни надали живопису нового контексту, використовуючи його не лише задля естетичного задоволення, але й у якості підкреслення статусу власника³. Актуальним сюжетом стає зображення статевих сцен (з людьми або міфологічними істотами) у другому настінному давньоримському живописному «стилі», популярному серед верхівки періоду правління Августа⁴. Латинські

автори акцентують увагу на тому, що присутність даного виду мистецтва у публічних та приватних місцях не викликала незадоволення з боку влади (Ovid. *Ars Am.* II, 679-680., Prop. 2.6.27-36). Наприклад, римський поет Овідій зазначає у своїх елегіях: «Часто у наших будинках ми бачимо обличчя героїв, написаних витонченою рукою майстра, але між ними інколи можна побачити малюнок, що об'єднує тіла у різних рухах кохання» (Ovid. *Trist.* 521-24).

Археологічні дані підтверджують свідчення авторів, адже відомо, що у цей період кімнати заможних будинків і справді містили живопис сексуального характеру. Він був невід'ємною частиною елегантного оформлення у другому живописному «стилі», для якого було важливе співвіднесення декору з функціями кімнати. У даному контексті типовими є фрески з кубікула D та V вілли Фарнезіна, яка, за думкою деяких вчених, належала дочці імператора Августа та його зятю Агриппі⁵ (рис. 1, 2).

Рис. 1 та 2. Пара у ліжку або «Перша шлюбна ніч». 20 р. до Р.Х. кубікулум D., Вілла Фарнезіна. Національний музей, Палаццо Массімо алле Терме, Рим; Пара у ліжку II. 20 р. до Р.Х. Вілла Фарнезіна. кубікулум D., Національний музей, Палаццо Массімо алле Терме, Рим

Заслуговує уваги і Будинок Прекрасного Імплювія, віднайдений археологом Делла Корте у 1916 р. Питання про призначення цієї будівлі залишається й досі дискусійним. Частина науковців ідентифікує його як лупанар, апелюючи до трьох еротичних зображень, знайдених у кубікулумі XI (збереглося лише одне)⁶. Проте з археологічних досліджень та плану будинку стає очевидним, що кімната з цими фресками навряд чи могла слугувати лише задля статевих актів чи діяльності повій. Адже кубікулум XI розташовувався поруч з атріумом (найбільш публічне місце у будинку) та поєднувався з ним через східні двері⁷. Окрім того, дане місце в римському будинку виконувало функції не лише спальні, але й слугувало для прийому поважних гостей⁸. Светоній розповідає про захоплення імператора

Тиберія еротичною картиною Парасія «Аталанта та Мелеагра», яку він не тільки прийняв у подарунок, але й навіть побажав повісити у кубікулумі («non modo praetulit, sed et in cubiculo dedicavit...») (Suet. Tib. 44.2).

Виходячи з цього, можна зробити припущення, що цей живопис не був «порнографічним» та використовувався не лише для приватних цілей. Господар спеціально прикрашав ним свій будинок, задля підтвердження власного статусу та щоб вразити гостей. Тобто, подібно до вільновідпущеника Трімалхіона з роману Петронія «Сатирикон» (Petr. Sat. 30), власник вілли відчував гордість, коли його відвідувачі спостерігали витончений іконографічний ряд: від вищого божественного кохання Марса та Венери до зображення статевого акту звичайної пари. Фрески сексуального характеру та розташування їх у кубікулумі були властиві й ряду інших заможних жителів (Будинок Цециліуса Юкунда, Палата Ветії, Будинок Століть та інші) (рис. 3,4).

**Рис. 3 та 4. Еротична сцена. 62–79 р. після Р.Х., Будинок Століть., Помпеї;
Еротична сцена. 62–79 р. після Р.Х. Будинок Ветії., Помпеї;**

Релігійне життя Давнього Риму взаємодіяло з мистецьким, активно використовуючи його зображальні можливості. Тому для дослідника становить інтерес питання, яку функцію виконувало сексуальне мистецтво у римських звичаях. Варто відзначити, що чимала кількість зображень даного характеру слугувала у релігійних та апотрофічних цілях: захист від пристрїту, залучення життєвих сил, плідності, статків та інше.

У цьому контексті з I ст. після Р.Х в латинських писемних та візуальних джерелах розповсюдженим стає «фалічний мотив» (Catull.

53., Juven. 6.375-76., Mart. 11.51, 11.72). Гіперболізований чоловічий статевий орган фігурує у живопису приватних жител та суспільних споруд, на прикрасах (фабулах, амулетах, офортах,) та посуді (чашах, лампах та іншому). Найбільшого розповсюдження зазнають: 1) скульптура та дзвоники (*tintinnabula*); 2) пріапічні зображення; 3) сюжети з диверсійними персонажами з невеликим статевим органом⁹.

Знаковими є багаточисельні зображення бога Пріапа, оскільки він був, насамперед, божеством захисту будинку та майна (*Prīar*. 1). Варта уваги фреска «Зважування гіперфалоса Пріапа», яка знаходиться біля входу в сад будинку Ветії (рис. 5). З «Пріапеїв» (збірка віршів Пріапа) ми дізнаємось, що Пріап був надто суворим охоронцем, бо якщо він схопить когось за крадіжку або «дурне око», то суворо покарає різними видами сексуальних гвалтувань (вагінально, анально, орально) (*Prīar*. 25, 40, 45, 48, 51, 64, 66, 73). Тому зрозумілою є традиція розташування його біля входу в будинок. Зображення гіперфалічного бога було передусім попередженням для гостей, щоб вони стежили за своєю поведінкою, бо за ними постійно слідкують. Цікаво, що подібна іконографічна модель зустрічається не лише в заможних житлах по типу згаданої вище вілли Ветії. Показовим прикладом є побудований з дешевого матеріалу будинок на I.13.16.¹⁰

Не можна не відзначити й гумористичну функцію гіперфалічного бога. Пріап лаконічно входив у ряд візуальних засобів для підбурювання веселощів, оскільки основу специфічного римського гумору складали фігури з непропорційно великим статевим органом чи іншими фізичними вадами¹¹. Дослідники зазначають, що жарти, пов'язані із ним, були особливо «священно непристойними». Проте, за повір'ями давніх римлян, саме сміх над потворними людьми або непристойними діями розсіює демонічні сили й відганяє «зле око»¹². Адже заздрісна людина (*phthoneros* чи *invidus*) за допомогою свого погляду могла викликати хворобу, нанести фізичну шкоду та навіть смерть (*Plut. Quaest. Conv.* 5.7.2-3=*Mor.*80F-81f., V, qu. 7., NH V, 5, 6, 7 (3, 4), *Avl. Gel.* IX, 4). Саме тому велика кількість даних зображень фігурує в особливо небезпечних для пристриту давньоримських місцях: термах, кутах, мостах та дверних проїмах.

Яскравим прикладом захисту від «злого ока» є мозаїка біля входу в один з будинків Остії. Сюжет полягає у тому, що «пристрит» підлягає нападу великої кількості зброї, серед якої виділяється статевий орган горбуна. Таким чином, стає вірогідним, що гіперфалічна істота з даного зображення має апотрофічну функцію¹³ (рис. 6).

Рис. 5 та 6. Зважування фалоса Пріапа. 62–79 р. після Р.Х., Будинок Ветії, Помпеї; Напад на пристрій. Будинок Злого Ока, Антиохія.

Рис. 7 та 8. Фрески сексуального характеру. 70–79 р. після Р.Х. Лупанар, Помпеї. Пара яка споглядає еротичний живопис. 62–79 р. після Р.Х. Помпейський Лупанар., Національний археологічний музей, Неаполь;

Подібними за функціями є зображення: stupidus (дурня), гіперсексуального пігмея, ефіопа та гермафродіта.

Stupidus («дурень») або parasitus – супротивник головного героя (Мімуса) у всіх римських пантомімах. Вистави під час них мали гротескний характер та доволі часто супроводжувались кривлянням, нецензурними жартами й діями (Ov. Tr. 2497 ff., 515). У зв'язку з цим не є дивним, що stupidus мав неприємний характер, зовнішній вигляд (носив різнокольоровий костюм, голив голову) і ставав об'єктом загальних образ та ляпасів (Mart. 6.39 2, 72, 4., Tert. Spect. 23., Arnob. LC)¹⁴. Тому зображення потворного «Дурня» з великим фалосом

вірогідно слугувало задля гумористичних цілей та мало викликати сміх у римлян.

З кінця I ст. до Р.Х. популярними в образотворчому мистецтві стають сюжети, в яких фігурують пігмеї та ефіопи. Суттєвий вплив на формування даного іконографічного ряду здійснила Давня Греція, в якій дані образи були розповсюдженими. Ці «карликоподібні істоти» зазвичай близькі за своїми ролями та описом (NH 6. 70): мають великі фалоси та вступають у девіантні статеві акти, чим викликають сміх та відганяють злих духів¹⁵.

Якщо звертатись до сюжетів з ефіопами, то у порівнянні з попередниками їх кількість є набагато меншою (Sen. De Ira. 3.20.2). Латинські писемні джерела надають їм негативну характеристику через темний колір шкіри, який у римському суспільстві асоціювався із передчуттям смерті. Згадані конотації знаходять вираження у таких авторів, як Гораций, Сенека, Пліній, Овідій та Вергілій (Hor. Odes II, 13.21., Sen. Herc. Oet 1704-5., HN II, 17., Ovid Met. IV, 436-8., Virg. Aen. VI, 128). На противагу літературному пласту, у візуальних джерелах вони не мають таких негативних ролей. Сюжети з ефіопами фігурують у місцях, пов'язаних з водними процедурами. І це зрозуміло, оскільки велика кількість античних текстів вказує на злих духів, які ховаються у термах, інші підкреслюють, що дані місця відводились для занять чорною магією¹⁶.

Давньоримське сексуальне мистецтво виконувало також економічну функцію (рекламну) для місць торгівлі проституцією. Помпейський лупанар є знаковим у використанні фресок для рекламних цілей. Над входом у кожну кімнату власник розташував сюжети сексуального характеру¹⁷ (рис. 7). Більшість зображень презентує пари, зайняті у різних статевих актах, інколи навіть девіантних. Привертає увагу бідна кольорова палітра та мінімальні прикраси фрески. Але на самих зображеннях дуже легко помітити розкішні меблі та інтер'єри, які не відповідають реаліям. Адже зазвичай кімнати лупанару були дуже малими та бідно обставленими (Horat. 1.2.30). Таким чином, митці створювали оманливе враження розкоші та хіті, що чекає клієнта у борделі. Даний живопис змушував відвідувача відчувати себе представником еліти¹⁸. Інша функція фресок, вірогідно, полягала у можливості стимуляції себе клієнтом під час очікування черги. Зробимо припущення, що це була економічна стратегія, яку використовував власник лупанара задля прискорення статевого акту та збільшення прибутку (CIL IV, .2246).

Звісно, проаналізувавши різноманітну джерельну базу, ми не можемо відкидати розважальну («порнографічну») функцію

сексуального мистецтва для давніх римлян. Латинські автори навіть зазначають художників, які популяризували «порнографічний» живопис. У даному контексті Пліній Старший згадує грецького митця Парразія Ефеського, який у вільний час писав мініатюрні сексуальні сцени (NH 35.72). До того ж він наголошує на тому, що деякі римські імператори із задоволенням колекціонували його (NH 34.82., 34.62., 35.18., 36.21., 36.22).

Про наявність «порнографічного мистецтва» у римських містах свідчать і візуальні джерела. Показовою є нетипова фреска з лупанару. Незвичність її полягає у тому, що художник сфокусував увагу на «зображенні в зображенні», а не безпосередньо на парі (рис. 8). Сюжет такий: оголений чоловік схиляється над ліжком і вказує на фреску на стіні, в той час як жінка, повністю одягнута, спостерігає за його жестом. Звісно, у зв'язку із тим, що фреска за багато століть втратила у кольорі і частково пошкоджена, ускладнюється можливість інтерпретації. Проте скоріш за все вони розглядають «порнографічний матеріал» задля своєї стимуляції перед статевим актом. Ще більш яскравим прикладом є бронзова дзеркальна кришка (I ст. після Р.Х.) із зображенням пари, яка займається коханням на ліжку. Якщо придивитись, то над їхніми тілами таким же чином, як і у фресці з лупанара, розташований еротичний живопис¹⁹. З наведених вище свідчень ми можемо сміливо говорити про активне використання сексуального мистецтва римлянами в «порнографічних» цілях.

Таким чином, проаналізувавши ряд джерел, ми можемо зазначити, що сексуальне мистецтво у Давньому Римі було актуальним серед різних прошарків суспільства та виконувало різноманітні функції: починаючи від соціальної і закінчуючи економічною. Піддаючи аналізу твори мистецтва із зображеннями сексуального характеру в контексті культури давніх римлян, ми можемо стверджувати, що на відміну від сучасності, вони не завжди сприймалися як «порнографічні». Сексуальні образи у писемних або візуальних джерелах були частиною їх соціуму та мали виконували велику кількість завдань.

¹ Clarke J. Looking at Lovemaking Constructions of Sexuality in Roman Art, 100 B.C. – A.D. 250. University of California Press, 2001; Johns C. Sex or Symbol: Erotic Images of Greece and Rome. Taylor & Francis, 1982; Jacobelli L. Le pitture erotiche delle Terme Suburbane di Pompei. Roma, L'Erma di Bretschneider, 1995.

² Термін «порнографія» у Давній Греції та Римі існував, але мав інше значення, аніж в сучасності: слово *pornographos* позначало «письменник

повій» або людина, яка писала про відомих повій. Тому в даному контексті вживається в лапках.

³ Clemente M. *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford University Press, 2015. P. 311.

⁴ Clarke J. *The Houses of Roman Italy, 100 B.C.-A.D. 250: Ritual, Space and Decoration*. University of California Press, 1991. P. 80.

⁵ Beyen H. *Les domini de la Villa de la Famesine*. Amsterdam: Studio varia Carolo Guilielmo Vollgraff a disdpulis oblata, 1948. P. 3-21.

⁶ McGinn T. *The Economy of Prostitution in the Roman World*. University of Michigan Press, 2004. P. 163.

⁷ Clarke J. *Looking at Lovemaking Constructions...* P. 149.

⁸ Riggsby A. *Public and Private in Roman Culture: The Case of the Cubiculum* // *JRA*. 1997. № 10. P. 36-56.

⁹ Varone A. *Eroticism in Pompeii*. Getty Trust Publications: J. Paul Getty Museum, 2001. P. 16-26.

¹⁰ Ling R. *Roman Painting*. Cambridge University Press, 1991. P. 71.

¹¹ Clarke J. *Looking at Laughter: Humor, Power, and Transgression in Roman Visual Culture, 100 B.C. – A.D. 250*. University of California Press, 2007. P. 171.

¹² Richlin A. *The Garden of Priap sexuality and aggression in roman humor*. Oxford University Press, 1992. P. 57; Rakoczy T. *Böser Blick: Macht des Auges und Neid der Götter: Eine Untersuchung zur Kraft des Blickes in der griechischen Literatur*. Gunter Narr Verlag, 1996. P. 49.

¹³ Doro L. *The Evil Eye and the Lucky Hunchback. Antioch-on-the-Orontes*. Princeton University Press, 1941. P. 225.

¹⁴ Grant M. *Eros a Pompei. Il gabinetto segreto del Museo di Napoli*. Milano, 1974. P. 120, 129.

¹⁵ Dunbabin K. *Invida Rumpantur Pectora: The Iconography of Phthonos/Invidia in Graeco-Roman Art* // *Jahrbuch Fuer Antike und Christentum*. 1983. № 26. P. 13.

¹⁶ Dunbabin K. *Baiarum Grata Voluptas: Pleasures and Dangers of the Baths* // *Papers of the British School at Rome*. 1989. № 57. P. 35-38.

¹⁷ Beard M. *Pompeii: The Life of a Roman Town*. London, 2008. P. 238.

¹⁸ Clarke J. *Looking at Lovemaking Constructions...* P. 205.

¹⁹ Johns C. *Sex or Symbol...* P. 137.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моисеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622